

այլ եւ. իշխանները մեր դադարի բանալիս-
ցութիւնը իմանալով կ'անկին ընդ ակամբ
նայել մեզի, որոնք թէպէտ առ երեսս հը-
պատակ, բայց այսօր հոգեւորական էին թա-
գաւորին:

Նոյն միջոցներուն թէպէտ Անդրիան
բանակին իւր վրայ դադար ձայնը անկուն
պէս՝ Անդրիան իւր ձայնը ձգելով դէպ ի
Մակտեալ գնաց, ուր տեղ էր իւր բոլոր
չլծակալակ բանտարկելոց անառիկ բարձր
լեռը, որ մեզմէ ութ օր հեռի էր: Այն սո-
տեն ապստամբները մեր վրայ թախեցան:

Թըրսո-Կովալի անուն զօրավար արդե-
տամբը տիրեց մեր իշխաններուն բոլոր նա-
հանգին: Միայն ըստը-Ամպա անառիկ լեռը
մնաց, ուր մենք կը գտնուէինք: Մեր իշ-
խանները թէպէտ թագաւորին հաւաքած
գանձերը մէջերին բանակէ զատ՝ զիշերանց
յանկարծ մեր երկու խոշոր մտտուններուն
մէջ գտնուած թանկագին ընծայացուններն
եւ ուրիշ հարկաւոր գոյքերն յախալակելով
եւ մեզ հոն թողնելով կը փախչին կերթան
Առաւուռն թըրսո-Կովալի ապստամբապե-
տը լեռանը տիրելով մեզի ալ կատնու: Իր
բանակին հետ ջոնկ բռնած տեղը կը տանի:
Ուր անուղղակի կերպիւ մեր ազգութիւնն
ու կոծորը ընկել տալէն զինի, քանի մի
անգամ ալ կ'օճաւան մեծ ժողովներ կազ-
մել տալով, յայտնի ընելով կուտայ, որոնք
մեր Հայ ըլլալը եւ ուղղափառ հաւատք ու-
նենալը կ'տուգեն, եւ Հայոց վրայ ինչ որ
գրուած է իրենց դրօշներուն մէջ, համաձայն
կը գտնեն անոնց մեր տուած դաւանանքը:
Եւ յետ այնորիկ զմեզ իրենց դաւանակից
կրնուէին: Ասոր վրայ թըրսո-Կովալի կ'ըս-
կարէ մեր առջեւ խոնարհիլ, մեր ձեռքը ե-
ղած խաչը կը համուրէ, ներողութիւններ
կը խնդրէ, եւ հրաման կուտայ սր մեր ապ-
րտաբար հոգան: Աստու ամենայնիւ իրենց
եկեղեցականաց դրօշմանը չուզէր դարձեալ
հրաման տալ մեզի մեր երկիրը վերադա-
նալ, այլ կըսէր թէ «Աստուած զրկեց ձեզի
մեր քովը, եւ ձեր եպիսկոպոս ու առաջ-
նորդ մը մեզի պարգեւեց»: Եւ նոյապէս
այն էր՝ որ իւր բաղձանքին համեմատ թա-
գաւորելու որ ըլլայ, օժտմը մեր ձեռքին
ընդունի, եւ զմեզ իբրեւ առաջնորդ կ'օ-
րոր քաղաքը նստեցնէ:

Չհասաւ անիկայ իւր բաղձանքին, այլ
կուտ մը մէջ Վաղարշ-Կովալիին զարնուե-
ցաւ ու մեռաւ, եւ մենք նոյն ամենազօրա-
ւոր ապստամբին ձեռքն ինկանք, որ մեզի
հետ դարձնելու համար տուած աղերսագրեր-
նիս եւ թախանձանքնիս բնաւ չէր ուզեր
կատարել: Դանապարհները զոյց են ըսելով,
եւ իւր փառասիրութեանը կը ծառայեցնէր
մեզի: Այսպիսի դառն վիճակի եւ անանկ
վայրկեանացաւ ժողովուրդեան մը մէջ յայտը-
նիս միայն յԱստուած դրած էինք: Եւ այս
երկամեայ միջոցին մէջ հազիւ թէ մէկ ան-
գամ կարողացանք Աստուծոյ տնօրէնու-
թեանը նամակ մը ուղղել Սեբաստիայի
Հայրութեան, եւ մեր վերադարձը հնարե-
լու ծար մը գտնել: Այս միջոցին Մուսուլայի
Պաղլիկան Հիւսպատոսը՝ որ միանգամայն
Անդրիոյ Տէրութեան ալ գործակալ է, յա-
տուկ նամակաւ կը խնդրէ թէ կրի իշխանէն,
որ ճանապարհ տայ մեզի մեր երկիրը գա-
նալու: Նոյնպէս զիր մ'ալ կ'ուղարկէ Վաղ-
արշ-Կովալիին, որ մեր վերադարձը իտեթա-
քեն, իմանցնելով անոր թէ կրի երկրին բայց
ըլլալը, Վաղարշ Կովալիին նոյն զրկը ստա-
նալէն քանի մը օր ետքը մեր կրկին աղեր-
սագիրն ալ ընդունելով, վերջապէս կը զի-
ջանի եւ ճամբայ կը հանէ մեզի թէ կրի վը-
րայքը, որու իշխանը Տէրագլուստ Գառամ
մեծ պատուով ընդունեց մեզի, եւ ճամբու
ծախուց համար հազար թալիս եւ չորս չո-
րի ընծայեց, եւ կէս ժամ հետեւինք ընկե-
րանալով իւր բանակաւ՝ խիստ մեծ պատ-
ւով ճամբայ դրաւ:

Սրբազան Հայր, այս երկամայն պանդըր-
տութիւններու մէջ անտանելի նեղու-
թեանց մատուցանք, երբեմն այս զին եւ
երբեմն այն զին թախալակով ապստամբնե-
րու ձեռքը: Եւ թէպէտ չլծակալակ չե-
ինք եւ ոչ բանտարկած, այլ ազատութեան
չունչը կը ծծէինք, բայց քաղաքական
պատերազմին պատճառաւ, որ անմիջա-
պէս սխաւ, ճանապարհները աւելի վը-
տանդաւոր եղան, Նաեւ այն աղատամբ իշ-
խանները, որոնք թէպէտ որսի մատուցնե-
առջ եւ ետքը թագաւորութեան հետամուտ
էին, մեզի իբրեւ Եպիսկոպոս եւ վարդա-
պետ իրարու ձեռքէ խլել կուզէին եւ իրենց
հետ անտուն եւ անյարկ կը չըլնեցնէին:

յուսալով՝ որ օր մը կը թագաւորեն եւ մեր
ձեռքը կ'օժտին, ուստի մեզի հետեւինք ու-
նենալ իրենց փառաց ու բաղձանաց հա-
նելու համար էր:

Մեզի աւելի վտանգողը թէպէտ որսի ան-
կեկալ հետեւնալը եւ Անդրիան ըստակին
չուտով վերայ հանելին եղաւ, որով մեր
ցանկալի նպատակը անգործադրելի մնաց:
Սեբաստիոյ թագաւորն այս նիւթին վրայ երկար խո-
սիլ, անծանօթ ըլլալով մեզի՝ Անդրիան
կատարարութեան սոյն մասին ունեցած ըն-
թանցը ու մասնաւոր նկատմունքները:

Ահաւասիկ, Սրբազան Հայր, մեր ճա-
նապարհորդութեան եւ մեր պաշտօնին հա-
մառօտ տեղեկաւորը, զոր պատիւ ունինք
Սեբաստիոյ թագաւորին մատուցանելու, որով
պիտի իմանաք յայտնապէս թէ Աստուածա-
յին Տէրութեան մէկ պորձն էր այնպիսի
վայրենացեալ աշխարհի մէջ կենդանի մնա-
լով մեր վերադարձը: Սեբաստիոյ թագաւորին
եւ բոլոր միաբան Հայր եւ Օրհնակ Աղգիս
արժանաւոր արժեքի օժանդակութեան ալ,
կը հաւատարմէր որ, մեծապէս օգնեց մեզի:

Սոյն աւելիկապիս հետ նուիրելով Սեբ-
աստիոյ թագաւորին նաեւ մեր ճանապարհորդու-
թեան վրայ գրած ընդարձակ տեղեկութեանց
պատմութեան զիջքը, մնամբ խորին ակնա-
ծութեամբ:

Իստանբուլի Արքեպիսկոպոս:

Տէրութեան Սրբազան Հայր:

Հուր բնամի լայնհատան անկախութե-
ղընա կէտի, Խնկիւղ տէրութիւնի պիր
թարափտուն մարդու ման նուիրակալը
կէտնալը թախալակի հալտէ, նշխարա-
նէ պէտքէն արդիւն, հէր նէ Եփեսոս
մէջի խէ, տիկէր թարափտան տա-
րի մահաբեկէ միւսպալէթի իմէթ-
տէ պուրուստուղունտան, մերդուսանըն
չունեա միջոցաւ ինքնապաշտ միւսպ-
ալէթի իմէթտէ պուրուստուղընը շու-
մեմուրէթի իմէթտէ պուրուստուղընը շու-
մեմուրէթի մահաբեկէ միւսպալէթի իմէթ-
տէ պուրուստուղընը:

Հուր անթիւնքի մէջ իմուպ իւղիւրնէ,
խորին սրբազան իւր, Օտեան էփեսոսի-
նիս նազարը տեղեկութիւնը տալիս ի-
տալիւ:

1869 Հոկտ. 29

... Խմբագիր:
Ասոր կարգաւոր այն ինքի որոյ առջի
թիւերուն մէջ արդէն կարդացած էի չու-
փէն աւելի թշնամանայ բռնք, Գեր Սրբա-
զան անձի մը գէտ. սակայն շատ ցաւ դա-
ցի, երբ տեսայ բարձրաստիճան եկեղեցա-
կանի մ'իւր մէկ եղբոր ուղղած նամակի մէջ
վերջիւնալ Գեր Սրբազանի նկատմամբ խո-
սածներ, ուստի չկարացի խնդրել այլ եւս
իմ սրտի ցաւը, յոյր սակ իմ Ս. Եկեղեց-
ւոյ փառք, իմ Աղգի տիրոյն, եւ իմ նա-
խապառիւ Սրբազան հորդ պատգոյն նախա-
նով փառաւոր արեւի իշխնուցանել նոյա մէկ
երկու խոսք, ամենայն խոնարհութեամբ:
Չէ՞ որ աւելի նուիրելոց յատուկ է փրկչին
մերոյ այն խոսք թէ՛ դուք էք աղ երկրի:
Չէ՞ որ Քրիստոնէութեան նշանաբանն
է «Նշանաւոր շինող ական եղբորն» թէ՛ որ
կայ:

Ուրեմն ինչու չ'ենեկնեք ու չ'ենեկնեք
միմանց. ինչու մէկ մէկու անունն արա-
տուորենք, ինչու օտար աղղաց առջեւ
բամբասնի ըլլանք, ինչու ինչու... Ին-
չու վերջապէս հրապարակաւ թերթի յա-
կամայն բռնադատենք, հասարակութեան
մաքի ճաշակ ու անուղի հայրերէն ուղղ-
բունքներն չ'ըլնին: Մի՞ եղբարք իմ, մի՞ այլ
եւս. պէտք չէր՝ ոչ այսպիսի այլ բնաւ թէ-
պէտ. բայց ո՞վ չ'ըստուգանի կատարելու-
թեան յատուկութեան միայն Աստուծոյ վերա-
բերելը, աղաչմը խոնարհաբար չ'ըլնեցեք
այսուհետեւ ձեր զրկներին ընթացք. մեղք
է Աղգ եղբարք. գրեցէք կենսական խնդրոց
վրայ որոց յոյժ կարօտ է Աղգ. գրեցէք եւ
գրեցէք գաւառաբնակ մեր համարիւն հա-
մակրօն համազօր եղբարք անհանգուրծելի
թշուառութեանց վրայ:

Եւ դուք ո՞ր անպարտելի ակոյնեանք ձեր
երկրորդն միւր իմով զիշխիլ յանձն առնու-
թիւստեանով իմ խոնարհութեամբ, եւ միւսն
Փրիստոնէական հեղութեամբ ձեռն հաշ-
տութեան կարկառէ: Թո՞ղ վերահաստատա-
ուի ձեր խաղաղութեան եւ սիրոյ դաշնա-
դիր, որով անշուշտ պիտի բերելին ազգա-

սիրաց սիրտ անպայման կերպիւ, որով ան-
շուշտ օրինակ բարեաց պիտի հանդիսա-
նայք բաղմաց: Այո՞ տեսքը, ձեզ այսպէս
արժան է առնել եւ ուսուցանել:

Ի վերջոյ երկու խոսք եւս:
Չիջանեմք է իմաստնոց յատուկ
Որպէս զմեզուն ոչ ասեմ վառն իայթ-
մանն, այլ սիրեմ զնա վառն մեղերն, սոյն-
պէս զսիրելին քո մի՛ անարգեմ վառն յան-
դիմանութեան, այլ սիրեմ զնա վառն քա-
ղամտութեանն: Մնամ սիրելի Աղգիս
բարեմաղթու:
Վահագն Կոն:

1869 Հոկտ. 27 Սամաթիա

... Խմբագիր,
Բարեկամներս ումանք ինձ հարցոցին
թէ՛ Օրագիր 30 թուով վառն. Օտեան է-
փէնայն նամակաւ մը կը յայտնէ իբրեւ ար-
դարութեան պարտք մը թէ՛ «Վառն վառն
էփէնայն ոչ իրեն եւ ոչ Պատրիարքարանի
հետ հաղորդակցելու համար Նիւ-Եփեսոս» ժա-
մանակ ունեցած չըլլալով, բնաւ անոր պա-
տասխանատուութիւն մը կարելի չէ ընծա-
յել, ոչ բայց չարաթիւ աւուր Մասիս ալ վա-
ռն էփէնայնի մէկ նամակաւ կը յայտնէ
թէ՛ «բնաւ իրեն այնպիսի հրաւեր մը ոչ
պաշտօնական, ոչ անպաշտօն, ոչ ուղղակի
եւ ոչ անուղղակի կերպով եղած չըլլալով,
հետեւաբար առ այն հրապարակաւ խոս-
ուածներն բոլորովին անհիմն եւ անտեղի
են»: Այս երկու իրարու հակառակ խոս-
քերը ինձ ներկայացնելով, խորհուրդ կը
հարցնէին, եւ զՎառն. Օտեան էփէնայնի
նամակը հրապարակական ստախոսութիւն
եւ խաղաղանքութիւն կը դատէին. իսկ ես
անոնց խոսք տուի որ ներկայիս իրենց այս
խնդիրը Մասիսի եւ իւր նմանապէս ուղղմը,
որոնք գոհացուցիչ պատասխան մը տալով,
համոզեն զայն ամէնքը, որք կրնան այսօր
թէ՛ կամ Վառն. Օտեան էփէնայն յանուն
արդարութեան պարտք մը կատարելու ար-
տախոսութիւն մը ըրած եւ կամ խաղաղա-
նութիւն մը յերկրած:

Խնդրեմ, ... Խմբագիր, որ ներկայ
Սեբաստիոյ թագաւորին միջոցաւ Հայկա-
ղանց վրձ Մասիսի փառաբանութեանը
յանձնել չ'ըլնայք:

Մնամ ձեզ խորին յարգանքը:
ԱՐՏԱՅԵՍ

Գեր. Խորհրդ. ՍԵԲԱՍՏԻԱՆ ԵՒ ԽՈՐ. ԹԵՄԱՍԻՆԵՐԸ

Սեպտ. 4-ի Ընդհ. Ժողովոյ մէջ ծագած
վէճը կը տեսնեմք որ, դեռ կը շարունա-
կէ աղղային թերթերու միջոցաւ, եւ
փոխանակ օր. քան զոր անոր լուծմանը եւ
վարձանիս հասնելու. վէճը երթալով կը
ստատկանայ, եւ աղղային խնդիրն այսօր
անձնաբնական խնդրոյ մը վերածուելով
մէկ քանի պատուելիներ, որոնց պարա-
զընալ հանգիստացած է Մասիս իւր ծար-
տար տմբարտաւանութեամբ, յարմար
տուիթ մը գտած են անպատիւ գրու-
թիւններով առատ նախաւորները եւ
թշնամանքներ տեղայնելու Գեր. Եկեղե-
ցականի մը գլխոյն, որուն դատաստանը
իր ամեն պարագաներով Հայ հասարա-
կութիւնը լսելով, բոլորովին անմեղ մը
ըլլալը ճանչցուած է այսօր:

Մեր չեմք ու չենք ուսումնոր քննել
թէ արդեօք ինչ օգուտ կայ այս տեսակ
անպատիւ եղանակաւ ի գործ եղեալ
անձնաբնականութիւն մը թէ աղղային եւ թէ
նոյն իսկ անձնաբնականաց, բայց սա ճշմարիտ
է միայն որ ասոնք կաշխատին եւ ի գործ
կը զնեն իրենց ատեղութիւնները այնչափ
որ չափով որ կրնան իրենց անբարոյական
կրկնի ու կամքը գոհ ընել:

Չարմանալին այն է որ այս անձնա-
բնականաց, հասարակութեանն առ նորին
Գերապատուութիւնը եղած եւ նուիր-
ուած սիրակոյց ցոյցբերուն, համակրու-
թեանցի ու շնորհալուրութեանցի ալ չը
կարենալով տանիլ, կը նախաւորեն, եւ
կուզեն տուաւել եւս պարսաւել եւ թըշ-

* Մենք նիւթապէս ժամանակ չունենալը
չը հակոցանք ինչ ըսել է. քանզի ուրիշ է ու-
թեանց նիւթական կամ բարոյական յատու-
թիւն ունենալը դիտելը, բայց ժամանակին
նիւթական կամ բարոյական յատուկութիւն
ունենալը չեմք գիտեր, հարկաւ ասոր բա-
ցատուութիւնն ալ չը զանար Մասիս:

նամանից դայն, որպէս զի իրենց չարա-
նեղ ճգունքը կարենայ իր վերջին վառ-
նանին հասնիլ. եւ այսպէս ահա այսօր
Հայոց գրականական ասպարէզին մէջ կը
պահպին այն բարոյական մարդիկն այնչափ
որչափով որ կարելի կըլլայ անոր պատ-
ուաւոր եւ օգտակար ասպարէզ մը ըլ-
լալ հայուն համար:

Բաւական չէ՞ արդեօք, կրնամք,
նոյն վերջին ընդհ. Ժողովոյ մէջ վառն.
Օտեան էփէնայնի եւ ուրիշ մէկ անի եւս
... էփէնայնի բնաւ անորին Գերապատ-
ուութիւն երես առ երես ուղղած ա-
նարգական խոսքերն, պարսաւանքներն,
դատարկեմներն, որոց եթէ նիւթին կամ
կարելի ըլլար թերեւս գանակոծելն ալ
զնորին արագութեամբ իւրեւ տանց բոլո-
րին ալ ճշմարտութեամբ Հայ հասարա-
կութիւնը ակնատես վկայ է այսօր:

Գեր. Խորհրդ. սրբազան դատուհոյաւ
նոյն օրը, պատժուեցաւ, բայց ով էր
դատողը եթէ ոչ իր միմայն գաւառա-
ղը, իւր ամբաստանիչը, Չարմանալի գա-
տաստուն Ամբաստանից իր ամբաստան-
եալը կը դատէ, պատիժը կուտայ, եւ
յետ քառասուն աւուրց կրկին օրինու որ
գաւառատան կը պահանջէ: Ահա նոր օ-
րէնք մը, որ նախ կը պատժէ եւ վերջը
ի գաւառատան կը հրաւիրէ:

Աստի այս եղանակ անպատուութե-
անց Հայ հասարակութիւնը չը կրնար
անտարբեր աչօք նայիլ եւ չը սարսափիլ,
մանաւանդ այն մէկ քանի նամակներուն
որոնցմէ մէկն ալ անցեալ շարժութեան 40
թիւ Օրագիր մէջ տեսնուելով, ազգա-
նոց բարի զգացումներն ի խոր կը յուզեն,
որուն իբրեւ անհատ մը, հարկ կարե-
ւոր կը համարիմ մէկ քանի պատասխան-
ներով արժանեք հրապարակել:

Յիշեալ նամակը, ինչպէս ընթերցողը
կրնան յիշել, առանց ստորագրութեան
ըլլալով, թէպէտ իրաւունք մը կուեն-
նամք անոր հեղինակը Օրագրի խմբագի-
րը ճանչնալ, բայց մենք առանց կարեւո-
րութիւն մը տալու ստորագրութեան ու-
րունք ըլլալուն, միայն, անոր այն մէկ
քանի պարունակութեանցը կուզեմք ուղ-
ղել մեր պատասխանները: Յիշեալ յոյ-
ուածին վերնագրին է «Թոր-Պարտի-
թադ խորհուրդին առ խորհրդ. սրբազան
ըրած Բեռնարդ» եւ նպատակն է՝ օտար-
պէս Նորին Գերապատուութեան անձը
քննել եւ թշնամանիլ հետեւեալ խոսքե-
րով:

Յիշեալ յոյուածն ի սկզբան կրտե.
«Հայ թաղ. խորհուրդ մը Հայ եպիսկո-
պոսի մը Տաճկերէն լեզուաւ Բեռնարդ
զրէ, որ ոչ նոյն թաղ. խորհուրդին եւ
ոչ ալ նոյն եպիսկոպոսին պատիւ կը բե-
րէ»:

Ասոր կը պատասխանեմք նախ թէ,
օտար լեզու գործածելը անպատուութե-
անց է, նոյնպէս նաեւ ի մասնաւորի
Տաճկերէն լեզուն. երկրորդ թէ՛ ենթագ-
րելով ըստ յոյուածագրին թէ՛ անպատու-
ութիւն եղած ըլլայ թերեւս, բայց Բեռ-
նարդ հրապարակական էր եւ որովհետեւ
գեռն այսօր Հայոց համար տաճկաբարբառ
հրապարակական գրիչ գործածելը ան-
պատուութիւն չէ, ուրեմն նոյն Բեռնարդ
ալ Տաճկերէն լեզուաւ ըլլալը անպատուութե-
անց է, մինչդեռ հրապարակական է
երրորդ թէ՛ ենթագրելով դարձեալ որ
թերեւս անպատուութիւն եղած ըլլայ,
բայց ատի ալ ոչ թէ Գեր. Սրբազանին կը
վերաբերի, այլ սոսկ անոր որ կրնէ զայն.
որովհետեւ ինչպէս որ պատիւ ոչ ի պատ-
ուեալն է, այլ ի պատուողն, այնպէս ալ
պարտաւ ոչ ի պարսաւանքն, այլ ի
պարսաւողն: Ուրեմն, ըսել է թէ՛ «հը-
րապարակային Տաճկերէն թէ՛ չեքքըր մը
անպատուութիւն մը կը բերէ», կամ
սոսկ թշնամանք մ'է, եւ կամ յոյուա-
ծագրին ուսմիւթութեան արդիւնքն է:

Գտնել յիշեալ յոյուածին յաջորդ
պարբերութեանը որ կրտե, «Հայ եպիս-
կոպոս մ'ալ կամ որ նոյն է անոր բարե-
կամներն պէտք չէ որ Հայ թաղական
խորհուրդներուն Տաճկերէն լեզուաւ Բե-

